

HANDLEIDING voor gidsen

OP STAP MET DE
**KLIMAAT
DOKTER!**

VOLWASSENEN

VALLEI VAN DE OUDE KALE

Dit grensoverschrijdend project wordt ondersteund door Interreg Vlaanderen-Nederland en de provincies Zeeland (NI), Oost- en West-Vlaanderen (B), verenigd in de Euroregio Scheldemond.

Op stap met de klimaatdokter!

Via de handige fiches bij dit pakket kan de klimaatgids de complexe klimaatproblematiek op een toegankelijke en unieke manier overbrengen aan volwassenen.

Wat zit er in de klimatrugzak?

Dit pakket dient als leidraad of inspiratiebron voor natuurgidsen om jongeren en volwassenen te laten kennis maken met klimaat en klimaatverandering. Op de fiches vind je de voorgestelde wandelroute en figuren op A4-formaat. Die kan je tijdens de wandeling gebruiken om een situering van het landschap, het begrip klimaat, klimaatverandering en het broeikaseffect aan te brengen. Op de fiches op A5-formaat staan soorten afgebeeld die je kan tegenkomen tijdens de wandeling en waar een klimaatverhaal aan gelinkt kan worden. Veel van deze klimaatweetjes zijn gebaseerd op de 'Weetjes en verhalen over klimaat' van Natuurpunt Educatie als onderdeel van de Cursus Klimaat & Gidsen. Bronvermelding vind je achteraan in deze handleiding. In de rugzak zit nog extra materiaal dat je kan gebruiken tijdens de wandeling.

Extra bagage voor de klimaatgids

Deze handleiding geeft je wat meer uitleg bij de fiches en de wandelroute. Als je volledig op de hoogte wil zijn van de klimaatproblematiek en voldoende bagage wil hebben om te kunnen antwoorden op de – vaak kritische – vragen van een volwassen publiek, raden we aan om het bronmateriaal door te nemen dat achteraan deze handleiding wordt opgesomd. Deze achtergrondinformatie kan op aanvraag ook digitaal bezorgd worden.

Je kan je volledig aan de instructies van het pakket houden, of je kan elementen toevoegen of weglaten, naargelang je eigen voorkeur. Zo kan je tijdens de wandeling creatief zijn met proevertjes en via een stukje chocolade of rijstwafel de link leggen met het Zuiden. Met enige aanpassing is het pakket ook bruikbaar voor andere natuurgebieden en leeftijdsgroepen.

Foto: Koen Martens

Veel succes met de klimaatwandeling!

Natuurpunt en Partners Meetjesland vzw

De Vallei van de Oude Kale

Beschrijving

De Oude Kale ontspringt vanuit de Poekebeek en is de vroegere middenloop van de Durme. De vallei van de Oude Kale (443 ha) ligt op het grondgebied van de gemeenten **Nevele** (Merendree), **Lovendegem** (Vinderhoute) en de stad **Gent** (Drongen) en maakt deel uit van het **oppervlaktewaterwingebied** van het drinkwaterproductiecentrum Kluizen (Evergem). Vanuit historisch standpunt kunnen ook de **Kiekebossen** in Evergem tot de vallei gerekend worden.

Het **landschap** rond de Oude Kale is uniek. De Oude Kale is één van de weinige waterlopen in deze streek die niet is rechtgetrokken. De Oude Kale kunnen we herkennen aan zijn **typische meanderende loop** zoals die zich **vanaf ca. 2500 v.C.** heeft ontwikkeld. De vallei is zelfs één van de best bewaarde landschappen in Oost-Vlaanderen en werd **in 2008 definitief beschermd**. In het stroombekken van de Oude Kale bestaat uit een afwisseling van kouters, bulken en meersen.

Historiek

Tijdens de **nieuwe steentijd (4000-2000 v.C.)** gaan mensen **de streek ontginnen** voor landbouw en veeteelt. Ze stoppen met rondtrekken en vestigen zich. In de vallei van de Oude Kale doen ze dat rond 3000 v.C. Er is nu vaste bewoning op de droge hoogten. Het natuurlijke bos raakt als gevolg van ontginningen aangetast. De **afstroming van water en de afspoeling van bodems** nemen daardoor toe. Vanaf dan duiken de **waterlopen** (weer) op en het aantal **overstromingen** neemt toe. In dat **drassige gebied rond de Oude Kale** ontstaat **rond 3000 v.C. het veen en kleiig alluvium** dat ongeveer een meter dik is en nog op vele plaatsen in de vallei terug te vinden is.

Van zodra de mens in de streek verschijnt en ingrijpt in het landschap, ontstaat een **cultuurlandschap**. De ontginning van het landschap begint: **kouters** (uitgestrekte akkers) op droge gronden, **bulken** op de natte, lager gelegen gronden en **meersen** in de laaggelegen overstromingsvlaktes langs de beken. Deze meersen komen 's winters vaak onder water te staan en zijn landschappelijk vrij open. Enerzijds zijn ze voor veel bomen te nat. Anderzijds worden deze riviergraslanden na het hooien ook gebruikt als gemeenschappelijke weide; er zijn dan ook geen afsluitingen met perceelrandbegroeiing.

Tijdens de **middeleeuwen** komen ook **meer meers- en moerasgronden in de vallei van de Oude Kale in cultuur**. Oude gemeenschappelijke **hooiweiden** worden **opgedeeld**. Van goede meersgronden wil iedereen een stuk gebruiken, zodat het grondgebruik sterk opgedeeld raakt. Dat geeft aanleiding tot gelijkgerichte, **smalle strookpercelen**.

Koe aan de Oude Kale (Foto: Ludo Goossens)

In de 20ste eeuw brengen de **ingrepen in de waterafvoer** een **veranderend grondgebruik** met zich mee. In het stroomopwaartse deel (tussen Nevele en Merendree) wijzigt de natuurlijke structuur van de Oude Kale bijna volledig. De Oude Kale verliest steeds meer contact met zijn natuurlijke oorsprongsgebied en verandert steeds meer in een **gesloten aquarium** met een vast begin- en eindpunt. De hooilanden worden **grasweiden**. **Afsluitingen van de percelen** met randbegroeiing en prikkeldraad is daarbij nodig. De **meersen** veranderen van een open in een **gesloten landschap**, een landschap dat we nu nog deels aantreffen in de Kiekebossen in Evergem. Kenmerken van het open meersenlandschap zijn nu nog vooral terug te vinden ten zuiden van Vinderhoutemolen.

Vandaag vinden we in de vallei naast **oude, natte graslanden (meersen)** ook **broekbosjes**, **voormalige zandwinningsputten** en terreinen die zijn opgespoten bij de verbreding van het Schipdonkkanaal rond 1980. Die **opgespoten terreinen** zijn nu geëvolueerd naar **wilgenstruweel**.

Landinrichtingsplan Oude Kale

In het **voorjaar van 2010** startte de **Vlaamse Landmaatschappij (VLM)**, in samenwerking met de Vlaamse Milieumaatschappij, Lovendegem, Nevele en Gent, met de uitvoering van het **landinrichtingsplan Oude Kale**. Centraal in het plan staat **de integrale inrichting van de Oude Kalevallei** tussen Merendree en Vinderhout met aandacht voor **landbouw, natuur, waterwinning, landschap en recreatie**. Vooral de wandel- en fietsinfrastructuur werden sterk aangepakt: extra zitbanken werden geplaatst, nieuwe paden aangelegd, bestaande paden verbeterd. Via twee nieuwe brugjes kan je de vallei nu van heel dicht bewonderen. Daarnaast ging er ook veel aandacht naar de natuur.

Enkele percelen werden verworven en ingericht in functie van **natuurgericht beheer**. De reservaatpercelen (**23 ha**) worden beheerd door de **beheerwerkgroep Oude Kale**. Ongeveer **4 ha** daarvan is **eigendom van Natuurpunt**, 17 ha is eigendom van de Administratie Waterwegen en Zeewezen en 1,8 ha is eigendom van de gemeente Nevele. De percelen liggen verspreid in de langgerekte vallei op de grondgebieden Nevele en Lovendegem. Er zijn **meer dan 300 plantensoorten en 85 broedende vogelsoorten** waargenomen. Typische **valleiflora** zoals **dotterbloem, echte koekoeksbloem, pinksterbloem** en **zegge** krijgen hier nieuwe kansen. Op een aantal plaatsen in de vallei werden nieuwe **poelen** gegraven en **moeraszones** gecreëerd. Talrijke **bepantingen** van jonge boompjes en struiken in het gebied dragen hun steentje bij aan het verbeteren van het landschap. Ook het inrichten van **oeverzones van gemiddeld 5 m** zorgen voor een **betere waterkwaliteit en een verminderde erosie**.

Deze tekst is een combinatie van fragmenten uit de brochure De Oude Kale, naar een ecologisch herstel van waterloop en vallei van de AMINAL-afdeling Water (2005), de wandelfolder Oude Kalevallei van Toerisme Oost-Vlaanderen (2012) en de websites van Natuurpunt en Partners Meetjesland en de gemeente Nevele.

Voor wie meer achtergrondinfo over de vallei van de Oude Kale wil: In 1998 publiceerde Natuurpunt De Ratel-Nevele het boek '**van Dotterbloem tot Ossentong**' – Landschap en natuur in de vallei van de Oude Kale (auteur Geert Bogaert – 142 blz.). Er is nog een beperkt aantal exemplaren beschikbaar. Voor info: natuurpuntderatel@telenet.be.

Wandelroute

Start

De wandeling start op de parking van de gemeentelijke begraafplaats van Vinderhoute (Lovendegem) in de Molenslag. We volgen de **bruine wandelroute (4 km)**. Onderweg is de route aangeduid met **blauwe pijlen**.

Toegankelijkheid

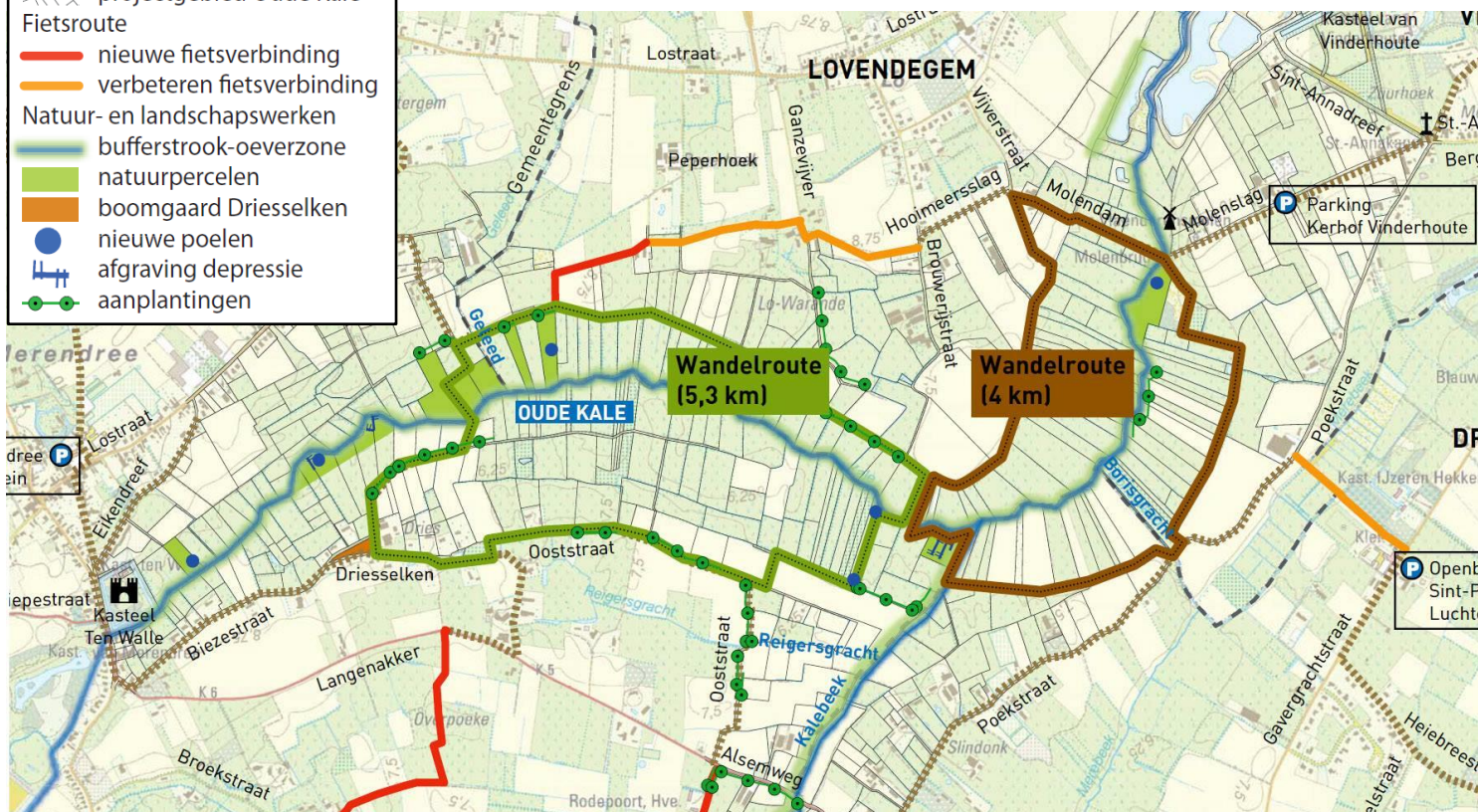
Laarzen of goede wandelschoenen zijn aangewezen. De wandelroute is niet toegankelijk voor kinderwagens en rolstoelen.

Foto: Lindsay De Decker

Legende

- bestaande openbare weg
- projectgebied Oude Kale
- Fietsroute**
- nieuwe fietsverbinding
- verbeteren fietsverbinding
- Natuur- en landschapswerken**
- bufferstrook-oeverzone
- natuurpercelen
- boomgaard Driesselken
- nieuwe poelen
- afgraving depressie
- aanplantingen

Routebeschrijving

Aan de parking slaan we rechtsaf in de **Molenslag**. Onderweg komen we voorbij de **Van Vlaenderensmolen**. Hier wordt al een molen **vermeld sinds 1607**. De huidige molen is gebouwd nadat in **1905** de houten molen **door een storm totaal** werd **vernield**. Hij is aan de **buitenkant gerestaureerd in 1973** en wordt als woonhuis gebruikt. Het inwendige molenmechanisme bestaan echter niet meer. Vandaag is zowel de molen als zijn onmiddellijke omgeving **beschermd als dorpszicht**.

De molen kan je gebruiken om de link te leggen naar **alternatieve energie**, zoals windenergie. Dit verhaal kan je vertellen na de uitleg over het broeikaseffect aan het bosje. Je kan het ook op de terugweg vertellen als je de molen passeert.

We dalen verder en nog voor de brug over de Oude Kale slaan we linksaf het pad in. Voor het eerst zien we **van dichtbij de Oude Kale** stromen. We komen in valleigebied. Hier zie je goed hoe de Oude Kale meanderend slingert door de laaggelegen weiden. Deze rivier, met **prachtige knotwilgenrijen op de oevers**, vormt de **natuurlijke grens tussen Vinderhoute en Merendree**.

We raden aan om hier het gebied te situeren (**fiche 'Vallei van de Oude Kale'**). Vergeet niet om de **kleine poel** op het grasland aan je rechterzijde van dichtbij te bezoeken.

Deze locatie is zeer geschikt om iets te vertellen over het **beheer van vochtige graslanden**, de **verstoorde winterslaap van amfibieën** en de **paddentrek**. Deze klimaatweetjes kan je gebruiken om de interesse van de groep te wekken voor het thema klimaat en klimaatverandering.

Daarna geef je **de inleiding over klimaat en klimaatverandering** en leg je het concept van de wandeling uit. Je kan de inleiding best verdelen over twee stopplaatsen en het **broeikaseffect** kort toelichten aan het bosje, waar je ook de link legt met de opslag van koolstof in bossen.

Een eind verder volgen we het pad tussen **twee beboste percelen** rechtsaf. Vervolgens slaan we linksaf, waarna we het pad mee rechtsaf volgen.

Op het einde slaan we linksaf en komen in de **Poekstraat**, waar we naar rechts gaan. Net over de Borisgracht volgen we de aardeweg rechtsaf en blijven het pad volgen. Hier was **vroeger een oude stortplaats**. Op het einde komen we een **veesluis** tegen. Steek deze over en sla rechtsaf.

Vlak voor de **veesluis** heb je aan je linkerzijde zicht op een **boerderij**. Hier kan je eventueel het verhaal vertellen van de landbouw en de uitstoot van methaan.

Vanaf hier lopen we langs de **Kalebeek**, een zijloop van de Oude Kale. Op het einde slaan we linksaf, hier lopen we evenwijdig met Oude Kale op een **brede oeverzone**.

Aan de oever heb je een **duidelijk zicht op de Oude Kale**, met heel wat libellen en andere **insecten**. Hier past het klimaatverhaal over **water** (o.m. toename van overstromingen en erosie en een daling in waterkwaliteit) en de **opmars van zuidelijke soorten**. Ergens langs de beek kan je ook de **bufferende rol van de natuur** toelichten.

Nu slaan we rechtsaf. We stappen over een **brede brug** over de Oude Kale. Vervolgens slaan we rechtsaf en kunnen we op een **zitbank** even genieten van het prachtige uitzicht op de Oude Kale en zijn omliggende laaggelegen **meersen**. Volg het pad links mee tot aan de T-splitsing en blijf de blauwe lus volgen door rechts af te slaan.

Met het uitzicht op het **open landschap** en **kleine landschapselementen** zoals **knotwilgenrijen** en **houtkanten** kan je heel wat linken leggen met klimaatverandering, zoals **areaalverschuivingen**, wijzigingen in de **vogeltrek**, **CO₂-neutrale maatregelen** (korte omloophout) en het belang van **stapstenen en corridors** in een versnipperd landschap. Je kan deze verhalen verspreiden over een aantal stopplaatsen tijdens de wandeling.

We volgen het pad ongeveer 1 km langs de valleirand. Laat verder de weg op je linkerkant liggen en blijf het pad volgen. We komen terug op de verharde weg en slaan rechtsaf. Let op de knappe hoefetjes.

Aan één van de hoefetjes is er **mogelijkheid om iets te drinken**. Hier kunnen de deelnemers nog wat **napraten** over de klimaatwandering.

We blijven de weg volgen over de brug over de Oude Kale en stappen recht door omhoog richting de Van Vlaenderenmolen. We wandelen recht door en zien op onze linkerkant het kerkhof van Vinderhoute.

Deze tekst is een herwerking van fragmenten uit de wandelfolder Oude Kalevallei van Toerisme Oost-Vlaanderen (2012) en dient als achtergrondmateriaal voor de gids.

Klimaat en klimaatverandering

Om de klimaatproblematiek te kunnen begrijpen is het belangrijk om het onderscheid te kennen tussen de **begrippen weer en klimaat**.

Weer en klimaat

Het **weer** is de toestand van de atmosfeer op een bepaalde plaats en op een bepaald moment. Hier bedoelen we mee de verschijnselen van wind, neerslag en temperatuur op een bepaalde plaats op een bepaald moment. Het weer is elke dag anders en moeilijk te voorspellen. Het klimaat kan berekend worden over verschillende ruimtelijk schalen, bv. het klimaat in België, in Zuid-Europa, in de tropen etc.

Het **klimaat** is de **gemiddelde** weerstoestand berekend over een langere periode, meestal is dit 30 jaar. Ook **extremen** horen bij een beschrijving van klimaat. Normaal gezien is het klimaat vrij stabiel.

Klimaatverandering is de verandering van het gemiddelde weertype of klimaat over een bepaalde periode. De verandering manifesteert zich het duidelijkst in een stijging of daling van de gemiddelde temperatuur en van de gemiddelde hoeveelheid neerslag op aarde.

Het klimaat op aarde

Het klimaat op aarde wordt grotendeels bepaald door de **zon**. Deze warmt het aardoppervlak op, dat op zijn beurt de **atmosfeer** opwarmt. **Astronomische factoren** hierbij zijn de verschillen in de hoogte van de zon, de duur van de dag en de afstand van de aarde tot de zon. Door het **verschil in hoogte van de zon** valt het zonlicht rond de **polen** op een groter gebied dan rond de evenaar. Daarom is de **insolatie**, de hoeveelheid licht die op een stukje aardoppervlak invalt, en daarmee de opwarming van het aardoppervlak rond de evenaar, veel hoger. **Geografische factoren** zijn de land-zee-ijs-verdeling, het reliëf van het aardoppervlak en de hoogte boven zeeniveau. Land warmt sneller op dan water, maar koelt ook sneller af. De luchttemperatuur zal dus sterker variëren boven **land** dan boven **zee**. Bij uitgestrekte **bossen** is de temperatuur lager en de luchtvochtigheid hoger. Hoge **gebergtes** hebben ook invloed op het klimaat van de omgeving; aan de loefzijde (kant waar de wind tegen waait) valt meer neerslag, aan de lijzijde (in de luwte van de wind) minder.

De **warmteverschillen** resulteren in een verschil van **luchtdruk**, wat gepaard gaat met **wind**. De resulterende algemene circulatie, het geheel van atmosferische stromingen tussen lagere en hogere breedten en tussen de oceanen en continenten, verzorgt met de voornamelijk door wind veroorzaakte **zeestromen** de **herverdeling van warmte over het aardoppervlak**.

Klimaatveranderingen

Het klimaat heeft **op lange termijn grote schommelingen** vertoond. Soms was de aarde bijna volledig bedekt met sneeuw en ijs (bv. 650 miljoen jaar geleden). In de periode van de dinosauriërs (150-60 miljoen jaar geleden) heerste hier dan weer eerder een tropisch klimaat en was er geen ijs op Antarctica. De laatste ijstijd was 15.000 jaar geleden; toen was het in onze streken 's winters $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Klimaatschommelingen hebben **verschillende oorzaken**, zoals zonnecycli (beperkte invloed), vulkaanuitbarstingen (kouder), meteorietinslagen (kouder), gewijzigde zeestromingen, veranderingen van de hellingshoek van de aardas, etc.

De **energiebalans** van de aarde kan veranderen door wijzigingen in de energie van de zon (input), wijzigingen in het broeikaseffect (output), wijzigingen in de weerkaatsing van de atmosfeer en aarde.

Huidige klimaatverandering

De **temperaturen** van de **laatste halve eeuw** zijn **ongewoon hoog**. In de **periode van 1910 tot 1940** hadden we een **eerste stijging** van de temperatuur, die te verklaren is door variatie in de activiteit van de zon. In de periode die daarop volgde (1940-1970) was er lichte daling in de temperatuur, door de toename van fijn stof in de atmosfeer t.g.v. de Tweede Wereldoorlog. De **sterke stijging van de temperatuur vanaf 1975** is hoofzakelijk toe te schrijven aan **antropogene invloeden**, de mens dus. Andere mogelijke factoren zijn verwaarloosbaar.

1. Opwarming atmosfeer en oceaan

De temperatuurstrend is overduidelijk. Van de laatste 12 jaar zitten er 11 in de top van de warmste jaren sinds 1980. **Momenteel is de temperatuur al bijna met $1\text{ }^{\circ}\text{C}$ gestegen sinds 1950**. In het **Noordelijk Halfrond** is 1983-2012 waarschijnlijk de warmste 30-jaarperiode van de laatste 1400 jaar aan het aardoppervlak. Bijna de volledige aarde heeft een opwarming van het oppervlak ervaren. Natuurlijke golfbewegingen in klimaat, zoals zeestromingen, kunnen camoufleren hoe erg het is. Hoewel het lijkt alsof we momenteel een plafond bereikt hebben, wordt er **de laatste jaren relatief veel broeikaswarmte opgeslagen in de oceanen** (lees bijv. meer over koude stroming 'El Niña'), minder in de atmosfeer. In jaren met warmere stromingen wordt er net veel warmte gepompt in de atmosfeer.

Sinds ca. 1950 zijn er ook veranderingen in de frequentie en intensiteit van vele **extreme weers- en klimaatomstandigheden**. Zo is er een daling in het aantal koude dagen en nachten, een stijging in het aantal warme dagen en nachten en een stijging van de frequentie van **hittegolven** in grote delen van Europa, Azië en Australië. Ook is in vele landregio's het aantal **hevige neerslaggebeurtenissen** gestegen, terwijl andere landregio's te maken krijgen met perioden van grote **droogte**. In Noord-Amerika en Europa is de

frequentie of intensiteit van hevige neerslaggebeurtenissen waarschijnlijk gestegen. Sinds 1950 is de **oppervlakte van droge bodems** verdubbeld. Ook zijn er **meer orkanen** en is hun **totale kracht verdubbeld**. Na 1970 zijn er 75% meer orkanen van categorie 4 en 5.

2. Smelten ijskappen en sneeuw

De **temperatuur op de Noordpool** is de laatste eeuw al **3 °C gestegen**, met als gevolg dat er **minder ijs** ligt op de Noordpool. Er is vooral een **sterke afname van de ijskap in de zomer**. De **opwarming** van de Noordpool blijkt nog **sterker** te zijn **in de winter**; de grootte van het ijsoppervlak geeft een vals beeld. In de **Alpen** zijn op 150 jaar tijd de **gletsjers gehalveerd**.

3. Stijging zeespiegel

Gedurende de **periode 1901 tot 2010** is het **globale zeeniveau gemiddeld met 19 cm gestegen**, maar de stijging is **niet overal gelijk**. Er zijn zelfs plaatsen waar een daling is vastgesteld. Momenteel stijgt het niveau met gemiddeld 3 mm per jaar. De **oorzaak** van de stijging is een wisselwerking tussen temperatuur (warm water zet uit), het afsmelten van de ijskappen, overstromingen en veranderingen in de aardkorst.

4. Verhoging concentraties van broeikasgassen

Klimaatverandering is een **mondiaal milieuprobleem** dat nauw verweven is met de **Westerse energie-intensieve economie**. Om er iets van te begrijpen, heb je wat inzicht nodig in het broeikaseffect.

De meeste gassen in de lucht zijn compleet transparant voor infrarood licht, wat betekent dat het geen broeikasgassen zijn. Het **broeikaseffect** wordt gedreven door een relatief klein aandeel aan **gassen in de atmosfeer die infrarood licht – of anders gezegd: warmte – absorberen**, voornamelijk koolstofdioxide (CO_2), waterdamp (H_2O) en methaan (CH_4). Merk op dat het broeikaseffect op zich een **natuurlijk fenomeen** is. Zonder dit effect zou de aarde ruim 30°C kouder zijn. De impact die een bepaald broeikasgas heeft op het klimaat hangt af van zijn concentratie.

De **atmosferische concentraties van koolstofdioxide (CO_2), methaan (CH_4) en lachgas (N_2O)** zijn gestegen tot niveaus die op z'n minst in de laatste 800.000 jaar niet voorgekomen zijn. Twee derde van het versterkte broeikas effect wordt veroorzaakt door **CO₂-emissies** die in eerste instantie samenhangen met het gebruik van **fossiele brandstoffen**: kolen, aardolie en aardgas. In tweede instantie is er een netto uitstoot van CO₂ afkomstig van **veranderingen in landgebruik** (o.m. ontbossing). **Concentraties** van CO₂ zijn **met 40% gestegen** sinds vóór de industriële tijden (1750). Vooral sinds 1950 is er een sterke toename. Van alle CO₂ vandaag door de mens uitgestoten, wordt **55% weer opgenomen door de oceanen, de bodem en het 'leven' in zee en op land**. De rest blijft in de **atmosfeer** hangen. Een logisch gevolg: de aarde **warmt op**. Er sneuvelen meer en meer lokale én globale warmterecords. De **oceanen** heeft

ongeveer 30% van de uitgestoten antropogene koolstofdioxide geabsorbeerd, met een **verzuring** van de oceaan tot gevolg.

Voortgezette uitstoot van broeikasgassen zal verdere opwarming en veranderingen in alle componenten van het klimaatsysteem veroorzaken. Om de **klimaatverandering te limiteren**, zullen **substantiële en duurzame reducties van uitstoot van broeikasgassen vereist** zijn.

- ✓ Gebruik de opblaasbare **wereldbol** uit de klimaatrugzak en de **figuren** op de fiches om het begrip klimaat, klimaatverandering en het broeikaseffect uit te leggen
- ✓ Laat zeker ook een ballonnetje opgaan van **maatregelen** die de burger kan nemen om de uitstoot van broeikasgassen te verlagen.

Zeven tips van de Low Impact Man

1. Stoppen met autorijden
2. Vegetariër worden
3. Je huis isoleren
4. Stoppen met vliegtuigreizen
5. Kiezen voor lokaal en seizoensgebonden groenten
6. Kiezen voor groene stroom
7. Kiezen voor tweedehandsproducten en minder producten verbruiken

Natuurlijke klimaatbuffers

Zie brochure 'Natuurlijke klimaatbuffers – Het belang van natuur in de strijd tegen de klimaatverandering' van Natuurpunt.

Belangrijkste bronnen en achtergrondmateriaal

Intergovernmental Panel on Climate Change (2013), Climate Change 2013 – The Physical Science Basis: Summary for Policymakers, 27 pg's, http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/docs/WGIAR5_SPM_brochure_en.pdf

Klimaateffectschetsboek Provincie Oost- en West-Vlaanderen (2012), Interregproject 'Neem de mensen mee', 76 pg's, http://www.west-vlaanderen.be/kwaliteit/Leefomgeving/milieu/energie/Documents/klimaateffectschetsboek%20west-%20en%20oost-vlaanderen_def.pdf

Natuurpunt, brochure 'Natuurlijke klimaatbuffers – Het belang van natuur in de strijd tegen de klimaatverandering'

Natuurpunt Beleidsdienst, beleidsfolder 'De natuur als klimaatbuffer',
http://www.natuurpunt.be/uploads/natuurbehoud/natuurbeleid/documenten/publicaties/bijlage_3_beleidsfolder_de_natuur_als_klimaatbuffer.pdf

Natuurpunt Beleidsdienst, poster 'Natuur als klimaatbuffer',
http://www.natuurpunt.be/uploads/natuurbehoud/klimaatverandering/documenten/poster_natuur_als_klimaatbuffer.pdf

Natuurpunt Educatie, Cursus Klimaat & Gidsen, Handleiding gidsen, Weetjes en verhalen over klimaat, spin-off van het Interreg Project 'Neem de mensen mee' (in ontwerp)

